

ԺԱՄԱՆՅԱԳԻՒՄ ԱՎ ՎԵՐՋԱԼՈՅՈՒՄԸ

—

Արփիար Արփիարեան անխոհեմութիւնն ու չնցած է «Անպատիւ մարդն անպատիւ գործ» տիպոսողած յողումով մը, քրքրելու այն-պիսի հարցեր որոնց վերջնական լուսաբանումը ուրիշ արդիւնք չի կրնար ունենալ բայց եթէ վճռական լախտի հարուածը տալ այդ քաջաշուքած միմոսին, «Անահիտի» վերջին թուով՝ Միութեան խնդրոյն դէմ պ. Արփիարեանի գողունի նրկթած գաւերը երեւան հանած է՝ ուրիշ հարիւրաւոր նկատողութեանց հետ. պ. Արփիարեանի սոց մարդիկ յոգուածին մէջէն նկատելիք ուրիշ բան չէ կրցած գտնել՝ բայց եթէ իր եւ պ. Միւթթարի կողմէ ինծի ուղղուած նամակներէ երկու հատուածի հրատարակութեան հարցը միայն . . . Ու առանց յոգուածիս մէջ թուած ու պատճառաբանած փաստերու ոչ մէկուն պատասխանելու, դեռ լրբութիւնը կ'ունենայ «Միութիւն», «Յեղափոխութիւն», «Ազգայնորութիւն» ու «Հնչակեան կուսակցութիւն» բառերը քերական ասելու:

Եթէ կայ այս վարկեանիս բան մը ճշմարտապէս «անպատեւոր», Արփիարեանի անմով գրապիլին է. եւ եթէ Արփիարեանի միմիայն իմ անհա խնդրոյ առարկած ըլլար, բառ մը չպիտի գրէի իբրեւ պատասխան յոգուածի մը որ ինքնին իր բառէ կիցիկինը քննելու, Բայց այդ յոգուածին մէջ պ. Արփիարեան կը զգչի այն-պիսի կարեւոր խնդիրներու, կարգ մը իրութիւններու կը ներկայացնէ այնքան հաստատապիսի խեղճութիւրուած ձեւով մը, ստույթիւնն ու քուսթիւնը այնպիսի ցնորակաւ աստիճանի մը կը հասցնէ, որ գծադրաբար, հակառակ մարդիկ զոլուածակն զոր առի կը պատճառէ ինձ, պարտք կը զգամ հարկ եղած գոհոգութիւնը յանձն առնել՝ այդ սեւ հոգիին ներսիցին անդամ մը եւս պայծառորէն ցոյց տալու համար ամենուն, Սկզբունքութիւնը յանձն կ'առնեմ՝ միմիայն սա նկատուածն մղուած. — Արփիարեան, Հնչակեան կուսակցութիւնէն վտարուելէն ի վեր, քանզ քննադ որ մասէն մէջ չթափէր արդեւորքը բարձրացնելու համար Միութեան յաջողմանը դէմ, առտ ու փոտ տեղեկութիւնները զոր տուաւ ասոր անոր, հնարուած վրոյցները զոր սահեցուց ոմանց ակաւնջին, եւ ուրիշ կարգ մը նմանորինակ արարքներ՝ կրցան պլուտոնի մտքեր ինչ ինչ չըջաններու մէջ, — մտքեր որոնք իրաւ է թէ տարբերակաւ տրամադիր կը թուէին «պղտուրուելու» իր այս յոգուածին մէջ երեւցած բարբառնականները, եթէ բոլորովին անպատասխան ձգուէ, կրնան թերեւս միեւնոյն վնասաբար արդիւնքը չարուակներ, պէտք է, որքան ալ ինքնին աւելորդ ըլլայ, այս նոր ծուղակը քայքայել, որպէս զի, եթէ Միութիւնը սահմանուած է յաջողելու, Արփի-

արեանի նոր էնթրիկները հիւլէի մը չափ չկարենան արելիչ աղղեցութիւն ունենալ:

10. Իր յոդուածին մէջ, պ. Արփիարեան կարգ մը յիմարական ամբաստանութիւններ կ'ուղղէ ինծի, սքանչազման արժանի լրբութեամբ մը — եւ չափազանց վրան-նաց զիստաքիտութեամբ մը — ինծի վերագրելով այնպիսի արարքներ զոր ինքը կատարած է, Ատոնց բառ էր իսկ պատասխան գրելը ամօթ մը պիտի նկատէի ինծի համար, Բայց իր ամբաստանութեանց մէջ կայ հատ մը, — նամակներէ հատուած մը հրատարակելու հարցը, — որուն վրայ կ'ուղեմ երկու խօսք բնել, որովհետեւ այդտեղ սկզբունքի խղիղը մը կայ պարզելու:

Պ. Արփիարեան «անպատիւ գործ» կը համարի իր եւ պ. Միւթթարի կողմէ ինծի ուղղուած նամակներէ երկու հատուած հրատարակած ըլլալու: Պարագայներ կան ուր «հանրային շահը» կը պահանջէ պատշաճութեանց սովորական հանոնները քոտնալորի բնել, այս վայրկեանիս կան ժողովրդին համար ամենակոշտական հարց մըն է Միութեան հարցը. պ. պ. Միւթթարի եւ Արփիարեան միաբանած էին այդ հարցին լուծման արգելքները բազմապատկելու համար, այդ երկու նամակի կտորներու հրապարակումը կարող էր, աւելի քան ուրիշ ոեւ է փաստ, մասնաւորի բնել նկատողութեւ կարագիրն այդ տարբերակ զայնակցութեան եւ առով՝ ծառայութիւն մատուցանել Միութեան գործին, անոր խոչընդոտ հանդիսացող ներուս ներքին հոգեբանութիւնը անվիճելի պայծառութեամբ մը երեւան հանելով, Իրար անցումը զոր ցոյց կուտայ պ. Արփիարեանը յայտնէ թէ հարուածը նպատակին հասած է: Իմ իմիացքս իրօք դատապարտելի պիտի ըլլար եւ իմ անձնական կեանքի վերաբերող տողեր հրապարակած ըլլայի, կամ եթէ այդ հրապարակումն ըսած ըլլայի՝ անձնական նկատմաներէ մղուած. արդ, տողերը զոր հրապարակած եմ, ուրիշ բան չեն պարունակիր բայց եթէ կարծիքը զոր երկու անձ յայտնած են իրարու մասին՝ հանրային գործի մը մէջ, եւ իմ հրապարակումիս մէջ ոեւ է շահախնդրութեան, ոեւ է անձնական նկատումի բացառալուծութիւնը պ. Արփիարեան ինքն իսկ կը խոստովանի. «... Ոչ անոր անհը խնդրոյ առարկայն է ոչ անոր ինքիքը»:

20. «Գալով հրատարակած քանի մը տողերուն, կը գրէ պ. Արփիարեան, . . . ոեւ է կարեւորութիւն չունին հանրութեան համար. . . բարեկամական սեղանի մը շուրջը բոլորուած նստած ասանինս ալ, վիճաբանութեան մէջ, ասանի խօսքեր կ'ըսենք, ասանց ոեւ է չարամտութեան. . . ինչ որ Միւթթարի մասին գրած է, նշանակութեան զուրկ է: Երկար տարբերութեւ մեր յարաբերութեան մէջ այդպիսի դատարկ խօսքերը ըսած ենք միշտ իրարու, ասանք բնաւ ներքին համոզում մը չեն յայտնի. . . » Պ. Արփիարեանի հա-

մար ուրեմն «ամենախղճալի թեթեւստիկի, ոճրագործ, դաւաճանին ու մարդասպանին աւելի ծանր լանջաւորո՞ր բացատրութիւնները «շանախկութիւնէ դուրկ դատարկ խոսքեր են», իր այդ տողերը պիտի բաւէին պ.Արփիարեանի այլանդակ նկարագրի լուսալսանիւտ» եթէ ուրիշ անթիւ փաստեր չունենայինք արդէն, ճիշդէն անշուշտ որ ինքը, Արփիարեանը, կարող է կատար նկատել ամենէն ծանր բառերը զոր իւր երեսին նետեն, բայց ընտ. երբեք ճիշդ չէ որ պ.Մխիթար թեթեւստին, ողակական անշուշտ բարբոթման մը մէջ՝ այդ խիստ դատաստանն արձակած ըլլալ պ.Արփիարեանի մասին. պ.Մխիթար շատ լուրջ համոզմամբ մըն էր որ այդպէս կը դատէր Արփիարեանը եւ արդէն իր այդ դատաստանը, խորքին մէջ իւրաւացի էր, թէպէտ զէշ արտայայտուած, — որովհետեւ կարելի չէ ըսել թէ դաւաճանութիւնն ու մարդասպանութիւնն աւելի մեծ ոճիր կրնայ գոյութիւն ունենալ, ճիշդ էր, եւ եւ իսկ այդպէս կը մտածէի այդ միջոցին, ինչպէս եւ կը մտածեմ մինչեւ հիմա — որ եթէ կարելի չէր Արփիարեանի վերագրել այն մահապաշտ ոտոյ զերը զոր իրեն կը վերագրէին Դրօշակեանը, քանի որ Դրօշակեանց բերած փաստերը անկարող էին զայդ ապացուցանելու, բայց իր թեթեւստիկ, էմթրիկան, սկզբունքէ զուրկ, անուրջ ու անուղղամտ ընտուրութիւնովը եւ հայ յեղափոխական շարժման մէջ այդ ընտուրութեան հետեւանքով իր բերած քաջաւատմովը՝ աւելի վնասակար ինքը քան ինքի որոյ յուզէի մը քանի որ մը հոգի խանգարու միայն զործած ըլլար։ Ինչ որ պ.Մխիթարին կը մեղադրէր ես, այդ դատաստանը յայտարար ըլլալը չէ, այլ Արփիարեանի մասին այդպիսի համոզում մը գոյացուցած ըլլալէ յետոյ այդ շույն Արփիարեանին առած առեկեղութիւններուն հետաք ընծայելը, անոր թիչապրութեանց համեմատ շարժիլը, անոր հետ ձեռքձեռքի տուած՝ Հնչակեան կուսակցութեան վերականգնումին դէմ գաւելու եւ Միւսթեան վիժումը գիւրացնելու ճշմարիտ։

40. Արփիարեանն որ հիմա յարգանքով ու զուրկութեամբ տողերուն լեզու մը կը գործածէ պ.Արգունեանին ինչպէս եւ Հնչակեան կուսակցութեան համար, բոլորովին մոռցած կը թուի որ զեռ 7-8 ամիս առաջ Փարիզի մէջ հրատարակած «Ազատ խոսք» անունով թուրք մը, որուն մէջ «Նոր Կեանք»ը զգաւնշտութեամբ» եւ Արգունեան «Ազատբէկ» կը յորջորջէր, կը հարուստէր ու կը ծայրէր անորով Կեդր.Վարչութիւնը ու Հնչակեան ինչպէս Դրօշակեան կուսակցութիւնները կը ներկայացնէր իրբեւեղութեան խառնութեանները որոնք հայ ազգին քաղաքի իրենց կողմը քաջելու համար միութեանսէր երեւնալու կատակերգութիւնը կը խաղաւ։

Հիմա պ.Արփիարեան թաքցիւր փոխելու եղանքը տեսած է, բայց մենք անոնցմէ չենք որ

կարգ մը սեւարարներ մոռնալու, կարգ մը ծանր քացատրութիւններ զատարկ խոսք» համարելու մէջ ունենանք այն ապացուցիչ գիւրութիւնը որով պ.Արփիարեան կը փայլի։ 41. Արփիարեան հիմա անհամաձայն յարգանքով կը խօսի ոչ միայն պ.Արգունեանին, այլ եւ պ.Մխիթարին վրայ։ պ.Արփիարեանի համեմատ, իր եւ պ.Մխիթարի միջեւ տեղի ունեցած դժոտութիւնը թեթեւ ու կարճատեւ անհամաձայնութիւն մըն է նոյն, թիւրխացութեանց արդիւնք, եւ զոր կարելի է ներկէ մոռնալ, Արգ, այն շրջանին ուր պ.պ.Արփիարեանն ու Մխիթար իւրաքուր հետ թշնամացած էին, թշնամութիւնն որ շատ երկար տեւած եւ պ.Արփիարեանի պատմածին շատ սարքեր եւ աւելի կնճռոտ պատմածներու արդիւնք էր, պ.Արփիարեանն ոչ միայն գրած է ինծի այն նամակը որմէ երկու տող յիշած էի, այլ շարտադրականակով ու ընդհանրէր պ.Մխիթարին համար այնպիսի ոճով մը խօսած անոր այնպիսի նկարագիր մը վերագրած է, որ ոչ մտացուելիք է ոչ ներուելիք 42. Արփիարեան, ի միջի այլոց, ինծի պատմած եւ Հնչակեան կարեւոր գործիչի մը վրածած է, այն միջոցին ուր պ.Արգունեան գաղտնի Պոլիս մտած էր եւ թուրք ոտակաւութիւնը զեռ չէր դաւեր անոր հոն գտնուիլը. թէ պ.Մխիթար պատնշացած է վեր, Հնչակեանց կեդր. վարչութեան որ եթէ Միւսթեան համար իր դրած պայմաններուն չհասկերպին, երեւան պիտի հանէ պ.Արգունեանի գաղտնի Պոլիս մտած վրալը։ Եւ չէմ կրցած հաւատալ որ պ.Մխիթար ապաքան ստոր արարիքի մը կարող եղած ըլլալ։ Բայց եթէ ասի իրաւ չէր, ուրեմն պ.Արփիարեանն առաջին հրէշային զրպարտութիւնները դարբնելու կարող ստախոս մըն է. իսկ եթէ ասի իրաւ ըլլար, ի՞նչպէս պ.Արփիարեան կրնայ հիմա յարգանքով խօսիլ մարդու մը մասին որ, ըստ իրեն՝ ազգային անաւոր շանթած մընիւնը կարող եղած է — եւր վերջերս Արփիարեանի իրեն խորհրդակցից եւ գործակից ըլած էր՝ վեր, Հնչակեանց ներուելու դէմ պայքար մը սարքելու համար, պ.Մխիթար գիտէր թէ Արփիարեան իրեն այդ գաղտնի գիւր վերագրած էր. եւ աչք է որ աւելի եւս աններելի կը կացուցանէ պ.Մխիթարի ընթացքը։

43. Արփիարեանն ճիշդ աչքի ետանք մը ցոյց կուտայ Հնչակեանները ինծի դէմ գործելու՝ զիս ներկայացնելով իբրեւ մէկը որ ԱՅՍԺ նկուստիներէն ի վեր «պատերազմ հրատարակած» է Հնչակեան կուսակցութեան դէմ։ Ասի կարելի է ամենէն զուարթալի գիւրութեան մէկը համարել ծանձ ժամանացորին։ Եթէ Դրօշակեան կուսակցութեան բոլոր սխալները ամենակծու քացատրութիւններով քննարկուելէ յետոյ՝ Հնչակեան կուսակցութեան ալ թիւրութիւններն ու սխալները յայտնելու պարագայ կատարած ըլլալ «Հնչակեան կուսակցութեան դէմ պատերազմ» պէտք է նկատուի, եթէ Հնչակեան կուսակցութեան վե-

իրեն մեղադրուած մեծագոյն թերութեան , ահա՛մար յայտնութեան , մահն աւետած պիտի ըլլայ , եւ ասի մեր պատմութեան մէջ ոսկի էջ մը պիտի բանայ , ինչպէս քիչ ունինք : Ճշտով միտական պատասխան մը , — կամ ինչպիսի պատասխան մը , որ միեւնոյն է քանի է , — Դրօշակեանները այդ թանկագին էջը չբացուցած պիտի ըլլան հայ տարեգրութեանց մէջէն : Այդպիսի արարեցով մը՝ հաւատարմութիւն պիտի ըլլան Արփիարեանի մը հոգիին : Կը մտղկեմ որ այդ ծանր սխալը չգործուի :

Ա. ՉՊՅԱՆՆԵԱՆ

Յ. Գ. — Այս յօդուածը գրելէս յետոյ . վերջին պահուն ստացայ «Դրօշակ»ի օգոստոսի թիւը որուն առաջինդրագը Միւռթեան խնդրոյն է Երթալը յապաղութեամբը » երեկուածուն ունի , «Ջեւն ունի» կ'ըսեմ , որովհետեւ կարելի չէ որոշ տեսնել այդ յօդուածին բուն իմաստը , վնասակար եզրակացութիւնը : Յօդուած մըն է այնքան առիգծուածային որքան հինաւուրց Միբրիլանքուն պատգամները : Յօդուածային որտեղ մը քառական որոշ կերպով կը յայտարարէ թէ ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ ԱՅԻՆՈՐԴ Է , ԱՆՈՐԴԻՍ , ՆՈՅՆ ԻՍԿ ՎԵԱՍԱԿԱՐ . « Եւ մարմնները , եւ անհատները մտաւոր են որ յեղափոխական գործի յառաջացումովն համար անհրաժեշտ չէ բողոքովին միատեսակ հայտագրների գոյութիւնը բոլոր գործակալական խնդիրների մէջ . քննչակառուած մեր գործունեութեան պայմանները այնքան բազմակողմանի են որ միակերպ գործողութիւնը ստէն վարելու եւ բոլոր պայմաններում կարող է նոյն իսկ համարուել յեղափոխական մտքի մտնելու թեան նշան , կամ արդիւնք վերացական հոգի վրայ հիմնուած որոշումների » : Բայց ուրիշ տեղ մը , միութեան պէտքը կ'ընէ գունդի յօդուածագիրը , միայն թէ անոր կատարման արգելքը կը նկատուի «անհատական գործիները» : «Լոկ զեր խաղալու տենչը , անհայտատաւութիւնը , անհատական ձգտումները այնքան խոր արմատ են ձգել Հայաստան մէջ , որ նոյնպէս ընդհանուր ցանկութեան միջոցն օրս անկարելի է եղած ի մի գումարել բոլոր հայ յեղափոխական ուժերը : » Միութեան արգելք մըն ալ հետեւեալն է՝ իստ յօդուածագիրն . « Հենց ապաքելոյից հետոնում մի մարմն , կամ միանում է միւսի հետ՝ ստացել վարկա մի ուրիշը , զօգրկելով իր գոյութիւնը այս կամ այն մասնակի նպատակով՝ զենք մատակարարելով , պրօպանայ անդուլ , եւն . — կարծես թէ նոյն խնդիրներով չեն զբաղւում արդէն գործութիւն ունեցող կուսակցութիւնները : » «Դրօշակ»ի յօդուածագիրը որ մտած է վերջապէս թէ յեղափոխականներու մէջ ընդհանուր համարաշխուսթիւն մը կը բաւէ , լատարմէն է քան Միութիւնը . Համամիտ լինելով միմեանց հետ ընդհանուր ուղղութեան վերաբերմամբ , ընդունելով մեծամասնութեան կողմից տրուած որոշումների անհրաժեշտութիւնը , բոլոր հայ յեղափոխական ուժերը օգնելու են իրար՝ առանց բռնապաշտութեան իրար վրայ , առանց ճնշելու տեղական մարմնների եւ անհատների ինքնուրուշութիւնը . » : Յեղափոխականներին յամարելու չեն ոչ իւրաքանչիւրի գաւառն ու վիլայեթայական հայկազանների տարբերութիւնները , ոչ այլ եւ այլ կուսակցութիւններին ու խմբակների պատմությունը : Մեր ընդհանուր շարժի տեսակէտից աւելի լաւ է օգնել թեկուզ սխալ զորքեր , քայքայող , ու նուիրուած յեղափոխականին , եւ ներողամիտ գտնուել զէպ ի անհատական կատարած սխալները քան թէ անվերջ վիճաբանութիւններով ու քննադատութեամբ ինքնուրուշ չէլողացնել միմեանց ուժերը եւ խախտու երարմանակ վարուելովն ըստ կըզգոնքների ցունք իմականաւ ազատութեան եւ պատասխանատուութեան թանկագին առաւելումները : »

Այս վերջին ֆրազին մէջ ակնարկութեան մըն ալ կայ , անուղղակի , ապակեղրոնացման եւ կեցողութեան խնդրոյն . — եւ «Դրօշակ»ը զայդ ալ կը թուի արգելք նկատել Միութեան , թող ինծի ներուի մէկ քանի դիտողութիւն ընելու այս յօդուածին վրայ :

Թէ յեղափոխական սարժմաները անհրաժեշտ չէ միայնել , եւ լատարմէն է որ անոնցմէ անհնարին իր սխալների ու իր ծրագրերի համաձայն անկախօրէն գործէ՝ կարեւոր պարագաներու մէջ իրարու հետ համամասնելով եւ միշտ պահելով ընդհանուր համարաշխուսթիւն մը , առի գաղափար մըն է որ լատարմոյն չէ , քայքայ կրնայ պաշտպանուել . ես իսկ , «Դրօշակ»ի այդ յօդուածէն ստացել , լատմէն է որ այն պարագային ուր Հնչակեան եւ Դրօշակեան իրագործելու չկարեանային ամբողջական Միութեան համար համաձայնել , որով ընդհանուր համարաշխուսթիւն մը սկզբունքը հաստատուն , աշխատութեան բաժանում կատարին , խոտաւան կարեւոր պարագաներուն մէջ խորհրդակցելու իրարու եւ գործակիցի : Բայց ինչ որ չի կրնար պատշաճաւ իր . Արեւմտեան թիւ օտարին այն անըմբռնելի ընկալցն է որով նիկոս միայն կ'ընեն այդ յայտարարութիւնը . եթէ Արեւմտեան թիւերն այդպէս կը մտածեն , ինչո՞ւ համար չբաւաւ այդ քանք երկու տարի առաջ , երբ Միութեան փափարը արտաքայտուեց արդէն կողմէ , ինչո՞ւ թողարկու խնդր Միութեանը քաղաքէ քաղաք վազէր Դրօշակեանց հաւանութեանը (Միութեանն քաղաքականութեանը կատարելու , ինչո՞ւ ամբողջութեամբ ապահով Միութեանը վերջին խաղաքին «նպատակներ» ըլլալուն եւ «սրտանց ալ բաղձայ» որ աշխարհ ըլլար ալ վերջին խաղաքը : Աւելի պարզ պիտի ըլլար առաջին օրէն յայտարարել պ. Միութեանը , ինչպէս բոլոր Միութեան ուղղութեան , թէ Դրօշակեանները անհրաժեշտ չեն նկատել Միութիւնը եւ թէ ընդհանուր համարաշխուսթիւն մը բուական եւ լատարմէն կը համարեն : Այլ քաղաքական պիտի

առնալոր գիրենց մեղադրելու եւ Միութեան այն երկամեայ դաւեւոր խնայուած պիտի ըլլար ազգին : Դրօշակեանները չեն կրնար ալ ըսել թէ երկու տարի առաջ Միութեան համաժող էին եւ հիմա Հնչակեանց միութիւնէն յետոյ է որ հակառակը կը ժողովեն : Եւ եւ լուրջ Դրօշակեան չի կրնար անխելագութիւնէն ունենալ բացէ ի բաց յայտարարելու թէ Արփիարեանի օրով գոյութիւն ունեցած հնչակեան կազմակերպութեան հետ համամիտ էին միմեան, բայց այլ եւս համամիտ չեն միմեան աշխատանքի Հնչակեան կազմակերպութեան հետ : Գործերնք իսկ գնահատեցին : Այս կնիքով կարելի է պարզել այն վարկածովը զոր վերջին յօդուածիս մէջ ներկայացուցած էի : Դրօշակեանները կը յուսանային չնորհել պ. Միութեանը : Հնչակեանս զանգուածը ձուլել իրենց կուսակցութեան մէջ . այդ յոյսով համամիտ էին Միութեան : Հիմա՝ ձուլուած անկարելի տեսնելով Միութիւնը անօտուտ կը հռչակեն :

Այս է հանդուրժելի միակ բանախօս : «Դրօշակ» յօդուածին միւս նկատողութիւնները անխմտաբար են : Երկվամիկեան մը կարելի է ընդգծել թէ «անձնապատկանութիւնն ու «անհնազանդան ձգտումներն են որ արագելը եղած են Միութեան . գոնէ Հնչակեաններու կարելի չէ ուղղել այդ մեղադրանքը . անոնք որոշապէս մշտապարեցին «Նոր Կեանք»ին մէջ թէ Հնչակեանց Կեդր. Վարչութեան անդամները պատրաստ են հրաժարելու եւ յանձն կ'առնեն որ Միացեալ մարմինն ընտրէ նոր դիւան մը իր ուղած անձերէն Այդ խոտման անկեղծութիւնը գործով ապացուցանել տուել համար : Դրօշակեանները շատ նպատակ միտք մ'ունէին : Որոշան է յանգանքը իմէ չդիմեցին այդ միջոցին :

Օղաջին փաստ մըն է դարձաւ «Նորանոր մարմիններու ծնունդին» վարկ : Հնչակեան եւ Դրօշակեան կազմակերպութիւններէն ուրիշ յեղափոխական լուրջ կազմակերպութիւն մը չկայ այս վարկէնէն շատ շուտ : Եթէ իրենք յայտնուած (եւ երբեմն ալ մասամբ իրագործուած) են՝ նոր մարմին կը կազմուել, առիթ մըն է երկու կուսակցութեանց իրարու դէմ մղած պայքարին բերած անխուսափելի զոհանքէն : Այն րոպէին ուր Հնչակեան եւ Դրօշակեան կուսակցութիւնները միանան, այնպիսի ուժ որ պիտի գոյացնեն թէ՛ իրենց միացեալը եւ թէ՛ իրենց միջեւ գոյութիւն ունեցող երկարատեւ աղետաբեր պայքարին դաժարմանը բերմամբ, որ ու մէկ Հայ այլ եւս մտնէ պիտի չանցընէ նոր մարմինը իրենց : Այդպիսի գաղափար մը «ժամանց»ի ոլորտին մէջ կը մտնէ եւ Արփիարեանի մ'աւելի արժեքն է քան լուրջ յեղափոխական օրհանի մը :

Միայն վերջապէս կարծել թէ Հնչակեանց եւ Դրօշակեանց միութեան կամ համերաշխութեան արգելք մըն է «Երարիտական վարչութեան (այսինքն «Կեդրոնացման»)» ու խմբական ազատութեան (այսինքն «ապակերտացման») տարբերութիւնը : Բառք եմ տեսնել իրա-

կանութեան մէջ, ո'չ Հնչակեանները այնքան կեդրոնացեալ աշխինքն բռնապետական են՝ ինչպէս կը կարծուի, ոչ ալ Դրօշակեանները ապակերտացեալ են որքան «Դրօշակ» կը պարծի : Երկու կուսակցութեանց միջեւ անջրպետ բացող «անձի խնդիրներ» եղած են միշտ եւ են մինչեւ հիմա : Եթէ անձի խնդիրները գոյութիւն չունենային, անընդունելի պիտի ըլլար կարծել թէ երկու կուսակցութեանց ամենէն ուղիւմիտ եւ ամենէն լուրջ դոժմիները՝ ըով ըովը գաղով, համաձայնութեան մը հասնելու անկեղծ իղծովը տողորուած, պիտի չկարենային ապակերտացման կամ կեդրոնացման պէս խնդր մը մէջերն լուծել :

Եւ անձի խնդիրներով պատակաստած զլայնուն համար ե. որ ազգը պահպանուած է միշտ կը պահանջէ որ ամենա երկու կուսակցութիւնները, որպէս զի այդ եղբայրասպան զգուտը վերջնական դադրել եւ ամէն այս յեղափոխական ըմբռնել վերջապէս թէ «Թշնամին» Հնչակեան կամ Դրօշակեանը չէ, այլ իրարքը : Եւ այդ պատճառով է որ Միութիւնը, «Դրօշակ»ի կարծածին ճիշդ հակառակը, շատ օգտակար, նոյն իսկ անհրաժեշտ է . որովհետեւ միշտ վտանգ կայ որ այդ անհնազանդ վէճերը յաւիտական շարունակուին եւ յաւիտեան տկար պահեն հայ յեղափոխական դործը : Եւ ինչ որ աւելի ցաւալ է ու անհրաժեշտ է կազմեցանք այդ անձնական կռիւներու տեղեւորութիւնը, այն է որ երկու խոշոր զանգուածները միմեւ ուրեք՝ եթէ երեքը իրենց ձգտելին՝ ամենայն սիրով իրարու գերկ պիտի նետուէին, շատ սակաւաթիւ անձեր են, որ կրնա ունեն իրարու հետ եւ ամենամեծ մասամբ անկարեւոր անձեր, բայց հզօր՝ իրենց էնթրիկի կարողութեամբ . «Համամեան» եւ Արփիարեանի պէս տիպարներ : Այսպիսի անձեր են որ վիճը բացած են, խրնդիրները ստեղծած են, թիւրբացութիւններ յօրինած ու ամրացուցած են, որովհետեւ չեն ուզել Միութիւնը :

Եւ ասկայն, «Դրօշակ»ի այս յօդուածէն ալ յետոյ, — ես զեւ կը յամարեմ հաւատարմ թէ Միութիւնը պիտի կրաստուի օր մը չէ օր մը, եւ թեւեւ աւելի կ'աւտու ընտնէ որ կ'ըլլա իրեն . որովհետեւ անհրաժեշտ են իրենք այնպիսի ընթացք մը կրնան առնել ընդհուպ որ թեւեւ Արեւմտեան բիւրօսն ինքն իսկ պիտի փութայ իրական կեդրոնին դիմել բանակցութիւններն սկսելու : Եւ ինչ ալ անցած ըլլայ, ես վստահ եմ որ այն օրն ուր Արեւմտեան բիւրօսն եղբայրարար երկնցնէ իր ձեռքը, Հնչակեան կեդրոնը անոր մէջ ո'չ վերջին խօսք» մը պիտի դնէ ո'չ ալ «հանդուրժ մը», այլ իր ձեռքը՝ պարզապէս :

Ա. Զ.